

РЕСУРСЛАРНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

*Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси Магистранти
Зиётов Миробид Эргашович*

Аннотация: Мазкур мақолада республикада ресурс солиқларини ҳисоблаш, уларни ундириш ҳамда улар билан боғлиқ солиқ маъмурчиликни ташкил этиш бўйича мавжуд иқтисодий муаммоларни аниқлаш, уларнинг ечимлари билан боғлиқ илмий-амалий тавсияларни ишлаб чиқиш ва уларни такомиллаштириш бўйича таклиф ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ресурс солиғи, недра солиғи, бюджет, солиқ маъмурчилиги, солиқ салоҳияти, норматив таҳлил, солиқ ҳисоботи, солиқ тушумлари, солиқ имтиёзлари, солиқ ставкаси, қишлоқ хўжалиги, фермер хўжалиги, кўп тармоқли фермер хўжалиги, кластер тизими.

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ РЕСУРСОВ

*Академии банковского дела и финансов
Республика Узбекистан Магистрант
Зиётов Миробид Эргашович*

Аннотация: в данной статье в нашей республике разработано предложение по расчету налогов на ресурсы, выявлению существующих экономических проблем по их взиманию и связанной с ними организации налогового администрирования, разработке научных и практических рекомендаций, связанных с их решениями, и их совершенствованию.

Ключевые слова: налог на ресурсы, налог недра, бюджет, налоговое администрирование, налоговый потенциал, нормативный анализ, налоговый отчет, налоговые поступления, налоговые льготы, налоговая ставка, сельское хозяйство, фермерское хозяйство, многопрофильная ферма, кластерная система.

ISSUES OF IMPROVING THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF RESOURCE TAXATION

*Republic of Uzbekistan Master's student
of the Academy of Banking and Finance
Ziyotov Mirobid Ergashovich*

Abstract: in this article, a proposal has been developed in our republic to calculate taxes on resources, identify existing economic problems in their collection and related organization of tax administration, develop scientific and practical recommendations related to their solutions, and improve them.

Keywords: resource tax, subsurface tax, budget, tax administration, tax potential, regulatory analysis, tax report, tax revenues, tax benefits, tax rate, agriculture, farming, multidisciplinary farm, cluster system.

Кириш. Республикамизда маъмурий, иқтисодий, шунингдек, солиқ тизимидаги ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бири сифатида бугунги кунда республикадаги сув ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш, қишлоқ хўжалиги экинларини етиштиришда сувни тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш, мавжуд ер участкалари ва мол-мулкни солиққа тортишни янада такомиллаштириш, уларни баҳолаш ва ҳисобини юритишда замонавий усулларни жорий қилиш, ер ва сув ресурслари, ер қаъридан қазиб олинган фойдали қазилмалардан фойдаланиш самарадорлигини оширишни таъминлашга қаратилган солиқ тизими такомиллаштирилиб борилмоқда. “Глобал иқлим ўзгариши натижасида сўнгги йилларда даврий равишда кузатилаётган сув танқислиги ва ички ирригация тармоқларининг асосий қисми ярқисиз ҳолатга келганлиги суғориладиган экин ерларининг мелиоратив ҳолати ёмонлашишига ва йиллар давомида фойдаланишдан чиқиб кетишига олиб келган, кейинги йилларда ер қаъридан фойдаланувчиларга солиқ солиш тартибини, илғор хорижий тажрибани ҳисобга олган ва экспертларни жалб қилган ҳолда, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаш тартибини янада такомиллаштириш” ни тақозо этмоқда

Тадқиқот методологияси. Ресурсларни солиққа тортишнинг назарий асосларини такомиллаштириш асосларини тадқиқ қилишида илмий абстракциялаш, индукция-дедукция каби назарий усулларидан ва кузатиш, статистик таҳлил, вертикал ва горизонтал таҳлил ва усуллардан кенг фойдаланилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ўзбек олимлардан Ғ.А.Сафаров “Хўжалик юритувчи субъектларнинг табиий ресурслардан самарали фойдаланишини солиқлар воситасида рағбатлантириш” мавзусидаги номзодлик диссертация ишида корхоналар ва ташкилотлар томонидан табиий ресурслар билан боғлиқ ишлаб чиқариш жараёнига жалб қилинган кам чиқитли инвестициялар учун рағбатлантирувчи имтиёزلарни қўллаш, табиий ресурс солиқларини ихчамлаштирилган солиққа тортиш тизимида ҳам қўллашни илмий асослаган, ноқишлоқ хўжалик корхоналаридан олинаётган ер солиғини ҳисоблаб чиқиш ва ундиришда улар

фойдаланаётган ернинг кадастр қийматидан ундириш механизмини жорий қилиш масаласини таклиф қилган, ер ости бойликларидан олинадиган солиқларни ҳисоблашда ҳисобга олиш усулини таклиф этган ҳамда бу солиқни ундириш механизмларини янада такомиллаштириш юзасидан илмий таклифлар ишлаб чиққан.[1]

Д.Курбанов эса ўзининг диссертацион ва монографик тадқиқотлари асносида Ўзбекистонда “алкоголсиз ичимликларни ишлаб чиқарувчи корхоналарда сув ресурсларидан тежамли ва самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида уларга сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни жорий этиш таклифини ишлаб чиққан, шунингдек, автотранспорт воситаларини ювишга ихтисослашган корхоналар учун сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни белгилашни асослаган, сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлашда тадбиркорлик субъектларининг йиллик ялпи тушуми 1 млрд. сўмдан ошган тақдирда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўловчилари таркибига киритилиши таклифи” ни ишлаб чиққан.[2]

А.Тошқулов қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари солиқ тўловчиларнинг солиқ тўловчи сифатида мақомини аниқлаш, умумбелгиланган тартибда солиққа тортиш, қишлоқ хўжалиги корхоналари иқтисодий фаолиятини рағбатлантириш мақсадида сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ бўйича пасайтирилган ставкаларни қўллаш, янги барпо этиладиган боғ, токзор ва тутзорлар эгаллаган ерларни солиқлар воситасида рағбатлантириш масалаларининг методологик йўналишларини ишлаб чиққан[3].

Иқтисодчи С. Кузнецов тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб қувватлаш ма- салаларини назарий жиҳатдан тизимлаштириб, жараёнли парадигма сифатида унинг бир қанча муҳим илмий иқтисодий тадқиқот қоидалари ёритиб берган. Хусусан, “Молиявий қўллаб қувватлаш” концепцияси пул маблағлари ёки моддий активларнинг комбинацияси сифатида тақ- дим этилишини эътироф этади[4].

Америкалик иқтисодчилар Зви Боди ва Роберт Мертонлар молиявий қўллаб-қув- ватлаш тизимига аниқлик киритиб, молиявий қўллаб-қувватлаш тизими сифатида маълум объектларга нисбатан қабул қилинадиган тадбирларни амалга ошириш ҳаракатлари мажмуаси ва кетма кетлиги эканлигини илгари суришган. Улар молиявий таъминот билан боғлиқ қўллаб қувватлаш тизими молиявий категория сифатида молиянинг иқтисодий моҳияти ва функцияларига асосланиши лозимлигини эътироф этишади[5].

Иқтисодчи С. В. Барулин, молиявий қўллаб қувватлаш тизимини икки томонлама жараён сифатида кўриб ўтади. Унинг фикрича молиявий қўллаб-қувватлаш тизими, алоҳида иқтисодий агентларни молиявий таъминот тизимини

маълум ноаниқликлар шароитида оптимал таъминлашни мувофиқлаштириш ҳисобланади.[6].

Иқтисодчи И.В. Зиятковскийнинг фикрича, молиявий қўллаб қувватлаш яхлит тизим сифатида жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларини барқарор ривожланишини молиявий таъминлаш учун қулай муҳит яратадиган молиялаштириш манбалари ва шакллари тизимидир[7].

Таҳлил ва натижалар.

Жамиятда ишлаб чиқариш муносабатларининг пайдо бўлиши биланок, ресурсларга бўлган эҳтиёж ошиб борган. Аммо, тарихий, илмий-мантиқий ва иқтисодий жиҳатдан олиб қаралганда ресурслар ишлаб чиқариш муносабатлари ҳали юзага келмаган даврданок мавжуд бўлган, масалан, табиий ресурслар хатто инсоният пайдо бўлмасдан олдин табиий-геологик ва биологик жиҳатдан мавжуд бўлган. Инсоният яшаш учун кураш асносида дастлаб табиий ресурслардан фойдалана бошлаганки, ресурсларга иқтисодий тус бера бошлаган ва уларга ана шундай муносабатда бўлган. Инсоният ўз манфаатлари йўлида бу каби табиий ресурсларни кашф қила бошлаган, яъни уларнинг иқтисодий аҳамияти ва ролини ўргана бориб, уларнинг нафлилик даражасини ҳам аниқлаб борган. Демакки, табиий ресурсларни иқтисодий ресурсларга айлана бошланишида, қадимги одамларнинг жамиятда яшаб қолиши учун табиат билан мулоқат қилишда табиий ресурсларга кун кўриш мақсадида муносабатда бўлиши муҳим роль ўйнаган. Ресурсларнинг бундай бўлиниши уларнинг моҳиятини ўрганишга бўлган эҳтиёж ҳам юзага келган ва ресурсларни ўрганиш билан боғлиқ алоҳида фанларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Бундан кўринадики, ресурсларнинг ички моҳияти, яъни, уларнинг табиий, физик ва химиявий хусусиятларига қараб уларни товар ишлаб чиқаришда фойдаланиш иқтисодий муносабатларнинг мураккаблашуви билан бирга шаклланиб борди.

Ресурсларни солиққа тортиш масалаларни қамраб олганлиги сабабли илмий билиш нуқтаи назаридан ресурсларнинг шаклланиши, уларнинг туркумланиш асослари, уларнинг ички ва ташқи хусусиятлари, энг муҳим уларга иқтисодий ресурс сифатидаги ёндошувларни илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш муҳим деб ҳисоблаймиз. Чунки, ресурсларни солиққа тортиш жараёнида уларнинг ички моҳиятини чуқур англаган ҳолда ёндошилса, ресурсларни адолатли солиққа тортиш имконияти мавжуд бўлади.

1-расм. Ресурсларга ёндошувларнинг шаклланиши¹

Ресурслар ҳақида фикр юритар эканмиз, уларга бўлган ёндошувларнинг эволюцион шаклланишига қарайдиган бўлсак, дастлаб озуқа манбаи ва воситаси сифатида, кейинчалик меҳнат қуроллари сифатида ҳам, тараққиётнинг кейинги босқичларида уларга меҳнат қуроллари сифатида, жамиятда мануфактуранинг юзага келиши даврларида эса ишлаб чиқаришнинг асослари сифатида, жамиятда sanoatlashgan ishlab chikarishga asoslaniш davrlarida эса, такрор ишлаб чиқариш ва иқтисодий муносабатларнинг муҳим омил сифатида ёндошилганлигин кўриш мумкин. Жамиятнинг техник тараққиёт даражасида ривожланишидан тўғрив бугунги даврларга қадар ресурсларга табиий-иқтисодий-интеллектуал омил сифатида ёндошилмоқда. Илмий билиш назариясига асосланиб тадқиқотларимизни давом эттирадиган бўлсак ресурсларнинг иқтисодий моҳиятини уларнинг табиий хусусиятлари билан параллел равишда ўрганишни тақозо этади.

Баъзи манбаларда табиий ресурсларнинг иқтисодий аҳамияти ҳақида мулоҳаза келтирилади. Жумладан, «табиий ресурслар, бир томондан, моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва иқтисодий ривожланиш манбаидир. Бошқа томондан, табиатдан фойдаланишнинг иқтисодий механизмида табиий

¹ Муаллиф томонидан тузилган.

ресурслар эгаси ва улардан фойдаланувчи ўртасидаги иқтисодий муносабатларни амалга ошириш шакли, давлат даромадларининг асосий манбаларидан бири бўлган табиий ресурслар учун тўловлардир»²

2-расм. Ресурсларни солиққа тортишнинг мақсад йўналишлари³

Илмий назарий нуқтаи назардан олиб қаралганда солиққа тортиш объектларини аниқлашда ва уларни қонун йўли билан солиққа тортиш жараёнида бирламчи вазифалардан бири сифатида солиққа тортишнинг мақсадини аниқлаш муҳим ҳисобланади. Солиққа тортиш мақсади тўғри аниқланса, демак, солиққа тортишнинг адолатлилиқ тамойилини ўрнатишга имкон туғилади. Шу жиҳатдан қаралганда ресурсларни солиққа тортишнинг мақсад йўналишларини илмий жиҳатдан асослаш ўз аҳамиятига эгадир. Юқорида келтирилганидек, аслида ресурсларни солиққа тортиш икки хил йўналишда, табиий ресурсларни солиққа тортиш ҳамда молиявий ва моддий ресурсларни солиққа тортиш йўналишда амалга оширилади. Аксарият дунё мамлакатларида табиий ресурсларни солиққа тортиш асосан уч йўналишдаги

² Пансков В.Г. Налогообложение природных ресурсов: проблемы и пути решения,

<https://cyberleninka.ru/article/n/nalogooblozhenie-prirodnih-resursov-problemy-i-puti-resheniya/viewer>.

³ Муаллиф томонидан тузилган.

мақсадда: табиий ресурслардан фойдаланувчиларнинг ресурслардан самарали фойдаланишга ундаш, табиий ресурслардан фойдаланувчиларнинг ресурслардан фойдаланишда табиатга келтирган зарарларни уларнинг зиммаларига юклаш ва давлат бюджети даромадларини шакллантириш (фискал) мақсадда солиққа тортилади. Солиқ тўловчи тадбиркорлик субъектлари (юридик ва жисмоний шахслар) табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқини олиши билан биргаликда табиий ресурслардан тежамкорлик асосида мажбуриятини ҳам олади, бу мажбуриятни бажаришнинг молиявий дастаклари сифатида солиққа тортиш катта аҳамият касб этади. Агар, табиий ресурсларни солиққа тортиш назарияларига қарасак, иқтисодиёт оламида “Пигу солиғи” деб тан олинган назарияга кўра, инглиз иқтисодчиси А.Пигу ғоясига кўра, тадбиркорлар иқтисодий фаолиятида бевосита ёки билвосита атроф-муҳитга зарар етказди атроф- муҳитга етказган зарарини қоплаш, табиат ва жамиятга етказилган ушбу зарарни қоплашлари учун давлат томонидан махсус солиқ тўлашлари адолатдан бўлади. Молиявий ва моддий ресурсларни солиққа тортишнинг асосида эса, ресурсларни солиққа тортишнинг мақсад йўналишларидан биров фарқ қилади, бунда асосий мақсадда ушбу ресурслардан самарали фойдаланишдан кўра, давлатнинг фискал мақсадлари устуворлик касб этади, бироқ, кейинги мақсадлар сифатида албатта, молиявий ва моддий ресурслардан уларнинг эгалари томонидан самарали фойдаланишга ундаш ҳам туради.

Ресурсларни солиққа тортиш жараёнида фақатгина улардан фойдаланувчилар ва эгалик қилувчилардан солиқларни ундириш ҳолати билан биргаликда давлат бу каби ресурсларни асраш, уларнинг таркибини сифат жиҳатдан яхшилаш, ресурсларга нисбатан давлатнинг молиявий сиёсатини ҳам назардан қочирмаслик керак. Чунки, агар, табиий ресурс ва бошқа ресурсларни сақлаш, улардан самарали фойдаланишни таъминлайдиган механизмларни давлат олиб бормаса, улар ҳам миқдор ҳам сифат жиҳатдан камайиб ёки сифати бузилишига, провардида эса, солиқларни ундиришга ҳамда солиқ тушумларига таъсир қилади. “Биологик ресурслар ҳаёт ҳодисаси билан боғлиқ ва шунинг учун барча тирик мавжудотлар каби улар кўпайиши ва шунинг учун тикланиши мумкин. Шу билан бирга, биологик ресурслардан оқилона фойдаланишнинг асосий шарти уларни қазиб олишнинг илмий асосланган меъёрларига қатъий амал қилишдир. Сув ва ҳаво миқдорий жиҳатдан тугамайдиган ресурслардир, лекин уларнинг сифати тугайди, шунинг учун улардан оқилона фойдаланиш ифлосланишдан ҳимоя қилишни назарда тутайди. Шу билан бирга, турли тозалаш иншоотлари қурилиши муаммони ҳал этмайди. Ресурслардан комплекс фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштириш, чиқиндисиз ва кам чиқиндили технологияларни ишлаб чиқиш муҳимроқдир. Бундан ташқари солиқ тўловчининг мулки бўлган кўчмас мулк шаклидаги ресурслардан унинг

эгалари томонидан самарали фойдаланишни рағбатлантириш мақсадида солиқдан маълум имтиёзлар ёки самарасиз фойдаланилган бу турдаги ресурслар учун эса кўпроқ солиқ солиш сиёсатини қўллайди, бундан асосий мақсад эса, кучмас мулк аслида маълум бир қийматга эга бўлиб, корхонанинг мулкидан самарали фойдаланиш ҳам давлат учун ҳам солиқ тўловчи учун ҳам манфаатли бўлади ва буни солиқ тизими орқали ҳам давлатнинг доимий назоратида бўлиши табиий ҳол ва иқтисодий эҳтиёж саналади.

Тараққиётнинг ривожланиб бориши ер ости бойликларни солиққа тортиш механизмларининг вужудга келишига туртки бўлди. Жамиятда саноатлашувнинг илдиз ортиши, фойда олишни тадбиркорлар, жумладан давлат ҳам ер қаъридан фойдаланишнинг умумий тартибларини эълон қилиш билан бирга улардан фойдаланганлик учун мажбурий тўловларни ҳам жорий қилиш орқали, миллий бойликни асрашнинг молиявий услубларидан фойдаланиш билан бир қаторда давлат ғазнасини даромад билан таъминлашнинг бир воситаси сифатида ҳам ёндошиб келинмоқда. Жуда кўп манбаларда ресурсларни солиққа тортиш деганда ер, сув, нефт, газ, ёғоч ва бошқалар каби табиий ресурслардан фойдаланиш асосида ундириладиган солиққа тортиш тизими тушунилади. Ресурс солиқлари компаниялар ва шахсларни ресурсларни тежашга ва улардан самаралироқ фойдаланишга ундайдиган тартибга солиш механизми бўлиши мумкин. Ресурсларга солиқлар турли шаклларда бўлиши мумкин, жумладан, қазиб олиш солиғи, фойдаланиш учун солиқ, ресурсларни экспорт қилиш ёки импорт қилиш учун солиқ. Ресурсларга солиқ солиш иқтисодиёт ва атроф-муҳитга ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Умумий хулосалар сифатида таъкидлаш мумкинки, ресурсларни солиққа тортишда, биринчидан уларнинг ички ва ташқи хусусиятлари, уларнинг миллий иқтисодиётда муҳим стратегик аҳамиятлилиги, улардан фойдаланувчиларнинг самарали фойдаланишга ундайдиган жараённинг зарурлиги, уларнинг нафлилиги, солиқ тўловчининг мулки бўлган кўчмас мулк шаклидаги ресурслардан унинг эгалари томонидан самарали фойдаланишни рағбатлантириш мақсадида солиқдан маълум имтиёзлар ёки самарасиз фойдаланилган бу турдаги ресурслар учун эса кўпроқ солиқ солиш сиёсатини ва шу каби муҳим омиллардан келиб чиқиб ёндошилади. Ресурсларни солиққа тортиш масаласини тадқиқи бу борадаги илмий тадқиқот ишларини назарий таҳлил қилишни ҳам тақозо этади.

Хулоса ва таклиф.

Дунёда энг глобал муаммолардан бири бу табиий бойликлар чекланганлик шароитида аҳолининг турли хил эҳтиёжларини қондириш, мамлакатларнинг социал-иқтисодий ривожланишини таъминлаш йўлида табиий ресурслардан самарали ва мақсадли фойдаланишни таъминлаш масалалари бўлиб, бу йўналишда турли хил молиявий инструментлардан фойдаланишни тақозо этади.

Шу жиҳатдан олганда, солиқ тизимининг муҳим вазифаларидан бири сифатида табиий бойликлардан фойдаланувчиларидан самарали фойдаланишга ундовчи (мажбурловчи) ва жамиятнинг иқтисодий ҳамда социал манфаатлари доирасида мақсадли фойдаланишни таъминлаш бўлмоғи лозим.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Фафур Гулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.
2. Ғ.А.Сафаров. Хўжалик юритувчи субъектларнинг табиий ресурслардан самарали фойдаланишини солиқлар воситасида рағбатлантириш. Иқтисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати. Т.Академия. 2006 й. 26 б.
3. Д.Р.Қурбанов Ўзбекистон республикасида сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг молиявий механизмларини такомиллаштириш. И.ф.д (DSc)... дис... автореферати. – Т.: 2020. -38 б.
4. А.Х.Тошқулов. “Қишлоқ хўжалиги корхоналари иқтисодий фаолиятини солиқлар воситасида рағбатлантириш масалалари”. И.ф.д (DSc)... дис... автореферати. – Т.: 2021. -47 б
5. Kuznetsov, S.A. (1998). Great Dictionary of the Russian language. – St. Petersburg, “Norint”
6. Bodi, Zv., Merton R.K. (2013). Finance. – Moscow, Publishing House “Williams”, 2013. Bolshakov, S.V. (2006). Finance companies. Theory and practice. – Moscow: Book World, 2006. – 617 p.
7. Barulin, S.V. (2010). Finance. – Moscow, KNORUS, 640 p.
8. Zyatkovskyy, I.V. (2000). The financial support of business – Ternopol, Economic thought, 215 p.
9. Нормурзаев У. Ўзбекистонда солиқ сиёсатини такомиллаштиришда ҳудудлараро солиқ инспекцияси ўрни ва аҳамияти //Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2024. – Т. 2. – №. 4. – С. 457-467.
- 10.9.Нормурзаев У. Ўзбекистонда солиқ сиёсатини такомиллаштириш ва унинг барқарорлигини таъминлаш йўллари //Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 177-182.
- 11.Нормурзаев У. Ўзбекистонда солиқ сиёсатини такомиллаштириш бўйича таҳлил ва таклиф //Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 329-336.
- 12.Нормурзаев У. "Мамлакатимизда солиқ тизимида амалга оширилган ислохотлар таҳлили." Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil 1.4 (2023): 177-183.